

Ο ΑΣΤΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Τὸ ἱστορικὸν μέγεθος τῆς Ἑλλάδος ἐκρίθη σχεδὸν μέχρι σήμερον εἰς τὰ πλαίσια μιᾶς βασικῶς φεουδαρχικῆς κοινωνίας. Ἐπόμενον ἦτο νὰ ἐκτιμηθοῦν ἡ ἀριστοκρατικὴ του προέλευσις καὶ ἡ φυσικὴ του ὑποδομὴ καὶ νὰ μείνη ἐκτὸς προσοχῆς ὁ ρόλος τῆς πόλεως ὡς γενεσιουργοῦ αἰτίας τῶν χαρακτηριστικῶν του ἐπιτευγμάτων. Ἡ ἐρμηνευτικὴ αὐτὴ συνθήκη φαίνεται παραδειγματικῶς εἰς τὴν νεοελληνικὴν ἔννοιαν τῶν δημοκρατικῶν ὄρων «μέτριος» («μέτριος βίος καὶ φιλόανθρωπος»)¹ καὶ «μετριότης» («τὰς μετριότητας τοῦ βίου διώκειν»)², οἱ ὅποιοι δὲν παρουσιάζουν τὴν γενικὴν ἐκδήλωσιν ὡς κανόνα τῆς πράξεως, ἀλλὰ τὴν κακὴν ποιότητα τῶν προσόντων, ὅπως τὴν ἀξιολογεῖ ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος καταστρατηγεῖ τὰ κοινὰ μέτρα.

Τὴν Ἑλλάδα βεβαίως ἀνεκάλυψεν ὁ Εὐρωπαϊκὸς κόσμος τὴν ἐποχὴν τῆς θεμελιώσεως τῶν πρώτων ἀστικῶν του κέντρων, διέπραξεν ἐν τούτοις τὸ λάθος νὰ κατευθύνῃ τὴν προσοχὴν του εἰς τὰ τελευταῖα πολιτιστικά της στάδια, διὰ νὰ αἰσθητοποιήσῃ τὸν στόχον τῶν κοινωνικῶν του ἐξελίξεων. Κατ' αὐτὸν ὅμως τὸν τρόπον προὔπετέθη, ὅτι τὰ φαινόμενα τῆς ἱστορίας θὰ ἐπαναληφθοῦν, γεγονός δὲ ὁποῖον ἐδημιούργησε μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ μίαν τόσον μεγαλυτέραν ἔντασιν, ὅσον περισσότερον ἢ τεχνικὴ ἐξέλιξις τῆς ζωῆς ἐκέρδιζε τὴν ἱστορικὴν της ἰδιοτυπίαν. Ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἐντυπώσεων ἐκ τῆς διευρυνομένης αὐτῆς πνευματικῆς ἀποστάσεως ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἐξεθειάσθη ἀκόμη περισσότερον καὶ ἀπέκτησεν ὑπερκόσμιον χαρακτῆρα ἰδίως εἰς τὴν χώραν, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐθεμελιώθη. Ὅ,τι προηγήθη τῶν ἱστορικῶν του ἐπιτευγμάτων — ὁ δρόμος του πρὸς τὴν πολιτικὴν του περίοδον — ἔμεινε διὰ τοῦτο ἐκτὸς προσοχῆς. Οὐσιαστικῶς δηλαδὴ δὲν ἔγινεν ἀντιληπτόν, ὅτι διὰ τῆς μεταθέσεως τοῦ βάρους τῆς ὑπάρξεως ἐκ τοῦ ἀγροῦ καὶ τοῦ ποιμνίου εἰς τὴν πόλιν ὡς παράγοντα τῆς πρακτικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς συμπεριφορᾶς ἀποσυνδέεται ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῆς γῆς καὶ τοῦ αἵματος καὶ παρουσιάζεται εἰς τὸν κόσμον χωρὶς μεταφυσικὴν καὶ ἠθικὴν ἀσφάλειαν, ὡς πύθωνος διὰ τὴν σκέψιν καὶ τὴν πρᾶξιν του. Ἡ ἀπομόνωσις αὐτὴ τὸν συνέδεσεν εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἀνεξαρτήτως τῶν γεωγραφικῶν ὁρίων καὶ τοῦ βαθμοῦ συγγενείας. Τόσον ἡ γνῶσις ὅσον καὶ τὸ ἦθος δὲν ἐστηρίχθησαν εἰς τὸ πάτριον ἔδαφος ἢ τὴν φυλετικὴν συνοχὴν, ἀλλ' εἰς τὴν κρίσιν καὶ τὸν τρόπον ὑπάρξεως, ὅσων ἀντιμετω-

1. Δημοσθένους, Κατὰ Μειδίου 184/85 (p. 574).

2. Ἀριστοτέλους, Πολιτικῶν Ε' 11 (p. 1315 b 2/3).

πίζουν τὸν κόσμον καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ὡς π ρ ὁ σ ω π α. Ἡ «λογικὴ» καὶ ἡ «ἠθικὴ», ὁ πανανθρώπινος χαρακτήρ τῆς σκέψεως καὶ τῆς πράξεως, ἀποτελοῦν τὰ πνευματικὰ θεμέλια τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Εἰς τὴν πραγματικότητα ἐν τούτοις ἡ Ἑλλάς ἐξήρτησε τὴν ζωὴν, ὅσων διέσπασαν τοὺς ἱεροὺς καὶ τοὺς οἰκογενειακοὺς των δεσμούς, ἐκ τοῦ νόμου, ἐνὸς λογικοῦ μεγέθους ἠθικοῦ χαρακτήρος. "Ὅ,τι ἔπρεπε νὰ συμβαίῃ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἦτο ἡ συνισταμένη τῆς γενικῆς ἐκτιμῆσεως τῶν πραγμάτων. Ἐφ' ὅσον ὅμως τὸ ἄτομον ἀπεφάσιζε τελικῶς διὰ τὴν ἰδικήν του καὶ τὴν κοινωνικὴν συμπεριφορὰν, ἀπέκτησε μοναδικὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ ἀξίαν. Προϋπόθεσις τῆς ὑπῆρξεν ἡ κριτικὴ του δυνατότης νὰ ἐννοῇ, τί ἀκριβῶς ἰσχύει καὶ ἀπαιτεῖται εἰς τὴν κοινότητα, τῆς ὁποίας ἀπετέλει ὀργανικὸν μέλος. Αὐτὸ ἐσήμαινεν, ὅτι τὰ γεγονότα συνετελοῦντο εἰς τὸν ἐποπτικόν του χῶρον, ὥστε νὰ ὑποπίπτουν ἀμέσως εἰς τὴν ἀντίληψιν του ἢ νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὰ ἐπαληθεύσῃ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐμπειρικῶν του δεδομένων. "Ὅσοι ἐθεώρησαν τὴν διαπίστωσιν τῶν κοινωνικῶν σχέσεων καὶ τὴν ὑπόδειξιν τῆς ἀπαιτουμένης συλλογικῆς πράξεως ὡς βασικόν των ἔργον, ὑπῆρξαν οἱ πραγματικοὶ ἐκπρόσωποι τῆς «σοφίας», τὰ (ἑπτὰ κατὰ τὴν παράδοσιν) πρότυπα τῆς ὁποίας ἔδωσαν ἐμπράκτως ἀποδείξεις τῆς διοικητικῆς των ἰκανότητος, ἡ ὁποία δὲν ἐβασίζετο εἰς τὴν ἀριστοκρατικὴν νοοτροπίαν, ἀλλ' εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, ὅπως εἶχε διαμορφωθῆ ὡς ἀπαίτησις εἰς τὰ πρῶτα ναυτικὰ κέντρα τῆς Ἑλλάδος, τὴν Μίλητον π.χ. ἢ τὴν Κόρινθον. Μετὰ τὴν ἐμπέδωσιν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος οἱ «σοφισταὶ» ὑπῆρξαν οἱ θεωρητικοὶ τῆς πράξεως, ἡ ἐκτίμησις τῶν ὁποίων συνεβάδισε πρὸς τὴν γενικὴν ἐμπειρίαν τῶν προβλημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ἔδωσαν λύσιν.

Ἡ Ἑλληνικὴ πόλις ἀπέκτησεν ἐν τούτοις μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου διαστάσεις, ἡ παρακολούθησις τῶν ὁποίων ἔγινε συνεχῶς δυσκολωτέρα, διὰ νὰ ἐμφανισθῇ τελικῶς ὡς ἔργον εἰδικευμένων ἀνθρώπων. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἀποτελεῖ πιθανῶς τὴν βασικὴν αἰτίαν τῆς πτώσεως τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἐφ' ὅσον ὁ πολίτης ἔπρεπε νὰ λάβῃ ἀπόφασιν περὶ πραγμάτων, τὰ ὁποῖα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐλέγξῃ διὰ τῆς προσωπικῆς του πείρας¹. Ἡ διαφοροποιήσις τῶν ἐπαγγελμάτων, ἡ ἀνάπτυξις τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ἡ διάδοσις ξένων ἀντιλήψεων διὰ τοῦ ἐμπορίου, ἡ μυστικὴ σύναψις διπλωματικῶν σχέσεων καὶ συγκεκριμένως ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος, ὁ ὁποῖος ἐδημιούργησεν εἰς ὀλόκληρον τὴν Ἑλλάδα καταστάσεις ἐκτάκτου ἀνάγκης καὶ ἀφ' ἐνὸς ἔστρεψε τὴν προσοχὴν πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν καὶ ἀφ' ἐτέ-

1. Συνείδησιν τῆς σημασίας τῶν μεγάλων πόλεων διὰ τὴν ποιότητα τοῦ πολιτεύματος εἶχεν ἤδη ὁ Ἀριστοτέλης: «Χαλεπὸν, ἴσως δ' ἀδύνατον, εὐνομεῖσθαι τὴν λίαν πολυάνθρωπον πόλιν - Οὐ δίκαιον αὐτοσχεδιάζειν, ὅπερ ἐν τῇ πολυανθρωπίᾳ τῇ λίαν ὑπάρχει φανερωῶς» (Πολιτικῶν II' 4, π. 1326 a 26/27 - b 19/20).

ρου (ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φόβου διὰ τὴν ζωὴν καὶ τῆς πικρίας διὰ τὴν παρατεινομένην ἀνελευθερίαν) πρὸς τὰ ἐντελῶς ἀτομικὰ ζητήματα, εἶναι οἱ κύριοι λόγοι τῆς ἀποστάσεως, ἡ ὁποία προέκυψε μεταξὺ τῆς κρατικῆς ἐπιταγῆς καὶ τῶν πραγματικῶν αἰτημάτων. Ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ ἐπέτρεψεν εἰς τὸν νόμον νὰ κατοχυρῶσιν ἀντικοινωνικὰ συμφέροντα διὰ τῆς γενικῆς ψήφου καὶ νὰ παρουσιασθῆ ὡς «τύραννος τῶν ἀνθρώπων», ὁ ὁποῖος «πολλὰ παρὰ τὴν φύσιν βιάζεται»¹.

Τὸ γεγονός, ὅτι κατέστη τελικῶς δυνατὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα «παρανομεῖν κατὰ νόμον»², ἀπετέλεσε τὸ συγκλονιστικώτερον πλήγμα ἐναντίον τῆς εὐαισθησίας τῶν αὐτονόμων πόλεων. Ὑπῆρξεν ἡ αἰτία μιᾶς ἄνευ προηγουμένου κάμψεως τοῦ φρονήματος, συνέπεια τῆς ὁποίας εἶναι ἡ μετάπτωσις τοῦ ρήματος «νομίζω» ἐκ τῆς πλήρους βεβαιότητος, τὴν ὁποίαν ἐξέφραζε («θεοὺς νομίζειν») ³ εἰς τὴν ἀπλὴν (ἀκόμη καὶ σήμερον διατηρουμένην) εἰκασίαν καὶ ὁ στιγματισμὸς τῆς «σοφιστείας» ὡς παραπειστικῆς τακτικῆς. Ἐκτοτε ἡ «φιλοσοφία» προσπαθεῖ νὰ δημιουργήσῃ ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἀντίβαρον τῆς πολιτικῆς του ἀνασφαλείας. Μετὰ τὴν ἀγωνιώδη προσπάθειαν τοῦ Πλάτωνος νὰ στηρίξῃ θεωρητικῶς τὸ νομικὸν καθεστῶς («τέχνην γὰρ ἰκανὴν, πολλῆς ἀσκήσεως ἅμα καὶ μαθημάτων πολλῶν δεομένην, κέκτηται πολίτης ἀνὴρ τὸν κοινὸν τῆς πόλεως κόσμον σώζων καὶ κτώμενος») ⁴ οἱ νέοι κυρίως ἄνθρωποι στρέφονται πρὸς τὰ ἔσω καὶ ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς Ἀκαδημίας «εἰς ἀγορὰν οὐκ ἴσασι τὴν ὁδόν, οὐδὲ ὅπου δικαστήριον ἢ βουλευτήριον ἢ τι κοινὸν ἄλλο τῆς πόλεως συνέδριον» ⁵. Ὁ Ἀριστοτέλης θὰ γίνῃ ὁ πνευματικὸς ἄξων τῆς ἀλλαγῆς αὐτῆς τοῦ φιλοσοφικοῦ προσανατολισμοῦ ἐκ τῶν δημοσίων ὑποθέσεων πρὸς τὴν ἀτομικὴν εὐδαιμονίαν, ἐκ τῆς Σοφιστείας πρὸς τὴν Στοάν. Θὰ διαπιστώσῃ, ὅτι «ἐν ταῖς πλείσταις τῶν πόλεων... ζῆ ἕκαστος ὡς βούλεται» ⁶ καὶ θὰ ὀραματισθῆ τὴν ἐποχὴν τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητος τῶν ἐνεργειῶν, ἡ ὁποία ἐξησφάλιζε τὴν προσωπικὴν ὑπόθεσιν: «Εἰ γὰρ καὶ ταῦτόν ἐστιν ἐνὶ καὶ πόλει, μεῖζόν γε καὶ τελεώτερον τὸ τῆς πόλεως φαίνεται καὶ λαβεῖν καὶ σώζειν» ⁷. Ἐν τούτοις ὁ ἴδιος θὰ θέσῃ ὡς σκοπὸν τῆς ζωῆς τὴν θεωρητικὴν αὐτοκατάφασιν τοῦ ἀνθρώπου, ἐφ' ὅσον εἶναι «αὐτάρκης», ἀνώτερος δηλαδὴ τῶν κοινωνικῶν καταστάσεων: «Ὁ μὲν δίκαιος δεῖται πρὸς οὓς δικαιοπραγήσει καὶ μεθ' ὧν, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ σώφρων καὶ ὁ ἀνδρεῖος καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστος, ὁ δὲ

1. Πλάτωνος, Πρωταγόρου 337 D.

2. Ἰπποκράτους, Περὶ διαίτης I 24, 1/2.

3. Πρβλ. Λίσχυλον, Περσῶν 497, Ἠρόδοτον, Ἱστοριῶν IV 59, Ξενοφῶντα, Ἀπομνημονευμάτων I 1, 1.

4. Πλάτωνος, Νόμων 846 D.

5. Πλάτωνος, Θεαιτήτου 173 D.

6. Ἀριστοτέλους, Ἠθικῶν Νικομαχείων K' 10 (p. 1180 a 26 - 28).

7. Ἀριστοτέλους, Ἠθικῶν Νικομαχείων Α' 1 (p. 1094 b 7 - 9).

σοφὸς καὶ καθ' αὐτὸν ὧν δύναται θεωρεῖν καὶ ὅσῳ ἄν σοφώτερος ἢ μᾶλλον»¹.

Εἰς τὸ τέλος τοῦ πολιτικοῦ της βίου ἡ Ἑλλάς κατέληξεν εἰς τὴν ἀποξένωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ του περιβάλλοντος, εἰς μίαν φιλοσοφίαν, ἡ ὁποία δὲν ἤθελε νὰ γνωρίσῃ τὴν πραγματικότητα, διὰ νὰ μὴ τῆς δώσῃ μίαν τιμὴν, ἡ ὁποία δὲν τῆς ἔπρεπεν, ἐφ' ὅσον ἐβίαζε τὴν προσωπικὴν ὑπαρξιν. Ἐὰν ἡ Ρώμη δὲν εὗρῃκεν ἀποτελεσματικὴν ἀντίστασιν εἰς τὴν ἐπέκτασίν της πρὸς ἀνατολὰς, ὀφείλεται βασικῶς εἰς τὴν ἠθικὴν ἀποδιοργάνωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς «νομιζομένης πολιτείας»².

¹ Ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν «Ἐπιθεώρησιν κοινωνικῶν ἐρευνῶν», τεύχ. 15/16 Ἰανουάριος - Ἰούνιος 1973, σελ. 54/55.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ

-
1. Ἀριστοτέλους, Ἠθικῶν Νικομαχείων Κ' 7 (p. 1177 a 30 - 34).
 2. Ἀριστοτέλους, Πολιτικῶν Δ' 8 (p. 1293 b 22).

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ Ο ΦΙΛΑΛΛΗΛΟΣ

Κυριώτερος εκπρόσωπος τῆς πνευματικῆς κρίσεως, ἡ ὁποία συνεκλό- νισε τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν στρατιωτικὴν συντριβὴν τῆς πό- λεως ἰδίως μετὰ τὴν μάχην τῆς Χαιρωνείας, ὑπῆρξεν ὁ πολιτικῶς ἀμέτοχος¹ τῶν διαδραματιζομένων μέτοικος φιλόσοφος τῶν Ἀθηναίων Ἀριστοτέλης. Αὐ- τὸς πρὸ παντὸς ἄλλου ἀντελήφθη τὴν ἀλλαγὴν τῶν καιρῶν καὶ ἀνέλαβε τὴν κριτικὴν ἀναθεώρησιν τῆς φιλοσοφικῆς παραδόσεως. Εἰς τὸν τομέα τῆς Μετα- φυσικῆς προέτεινε κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Πλάτωνα τὸν διαφορισμὸν τῆς ἐν- νοίας τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὴν ἀντιστροφὴν τῆς ἐσωτερικῆς κατευθύνσεως τῶν ὄντων. Ἐὰν ὁ διδάσκαλος ἐτάσσετο ὑπὲρ τῆς ἐνιαίας καὶ μοναδικῆς ἀξίας, ἡ ὁποία δὲν παρείχε μόνον τὴν ποιότητα ἢ τὴν γνῶσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπόστασιν τῶν φαινομένων², οὕτως ὥστε τὰ πάντα νὰ ὀφείλωνται ὄντολογικῶς εἰς ἐκείνην ὡς ὑπερτάτην αἰτίαν τῶν ὑπάρξεων, ὁ μαθητὴς διεκήρυξε τὴν πολλότητα τῶν ἀξιῶν³ καὶ μετέθεσε ταυτοχρόνως τὸ αἶτιον τῶν γεγονότων εἰς τὸ μέλλον, ὥστε, ὁ,τιδήποτε συμβαίνει ἐπὶ τῆς γῆς, νὰ ἐξαρτᾶται οὐσιαστικῶς ἐκ τοῦ σκοποῦ, τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκει⁴.

Ὡς λόγος τῆς ἐνιστικῆς καὶ ἰδεαλιστικῆς κατευθύνσεως τῆς Ἀκαδη- μίας θὰ ἦτο δυνατόν νὰ θεωρηθῆ τὸ γεγονός, ὅτι τὴν ἐποχὴν τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς ἢ πόλις ὑ φ ἰ σ τ α τ ο ἀκόμη ὡς αὐτόνομος ὀργανισμὸς, ἀλλ' ἐκινδύνευε νὰ καταλυθῆ λόγῳ τοῦ ἀύξανομένου ἀτομιστικοῦ ρεύματος, τὸ ὁποῖον ἐπέφερεν ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος διὰ τῶν κοινωνικῶν του συνεπειῶν, τῆς ἀνασφα- λείας ἔνεκα τοῦ ἐξωτερικοῦ κινδύνου, τῆς ὑπερβάσεως τῶν κρατικῶν ἄρμο- διοτήτων διὰ τὸν συντονισμὸν τῶν ἀμυντικῶν προσπαθειῶν, τῶν συστημα- τικῶν δηρώσεων καὶ τῆς ἀναστολῆς τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων, τῆς ἐπικρατή-

1. Ἴδε M. Prélot, Histoire des idées politiques, Paris 1970⁴, σ. 77.

2. «Ὁ καὶ τοῖσδε πᾶσι αἰτιόν ἐστι τοῦ εἶναι ἀγαθόν» (Ἀριστοτέλους, Ἠ- θικῶν Νικομαχείων Α' 2, p. 1095 a 27/28), «Καὶ τοῖς γινωσκομένοις τοῖνον μὴ μόνον τὸ γινώσκεισθαι φάναι ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ παρεῖναι, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶναί τε καὶ τὴν οὐσίαν ὑπ' ἐκεί- νου αὐτοῖς προσεῖναι» (Πλάτωνος, Πολιτείας 509 B).

3. «Καὶ γὰρ ἐν τῷ τί λέγεται, οἷον ὁ θεὸς καὶ ὁ νοῦς καὶ ἐν τῷ ποιῶ αἱ ἀρεταὶ καὶ ἐν τῷ ποσῶ τὸ μέτριον καὶ ἐν τῷ πρὸς τί τὸ χρήσιμον καὶ ἐν χρόνῳ καιρὸς καὶ ἐν τόπῳ δῖαιτα καὶ ἕτερα τοιαῦτα» (Ἠθικῶν Νικομαχείων Α' 4, p. 1096 a 24 - 27), «Πολλῶν δὲ πράξεων οὐσῶν καὶ τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν πολλὰ γίνεται καὶ τὰ τέλη» (Ἠθικῶν Νικομα- χείων Α' 1, p. 1094 a 6 - 8).

4. «Ἐστι γὰρ ἐξ ἐντελεχείᾳ ὄντος πάντα τὰ γινόμενα» (Περὶ ψυχῆς Γ' 7, p. 431 a 3/4).

σεως τυχοδιωκτικῶν στοιχείων εἰς τὸν δημόσιον χῶρον ὡς ἐκπροσώπων τῶν ἄλλοτε ἱερῶν καὶ ὀσίων, τὰ ὅποια κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐνεφανίσθησαν ὡς πνευματικὴ τροφή τῶν ἀνοήτων καὶ ὡς παγίδες διὰ τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν. Πρὸς σωτηρίαν τῆς πόλεως ἐπεβάλλετο ἐπομένως νὰ τεθοῦν τὰ ἰδιωτικά ἐνδιαφέροντα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς γενικῆς ἀνάγκης, ἣ ὅποια ἔπρεπε νὰ ἐξιδανικευθῆ τόσον περισσότερον, ὅσον ἐνισχύετο διὰ τῆς ἠθικῆς ἀποδιοργανώσεως τοῦ βίου ὁ κίνδυνος τῆς πολιτικῆς του ἐκμηδενίσεως.

Εἰς τὴν περίπτωσιν ὅμως τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τοῦ Λυκείου ἡ πόλις εἶχε νὰ χάσῃ τὴν κρατικὴν τῆς αὐτονομίαν, διὰ νὰ παρουσιασθῆ ἀπλῶς καὶ μόνον ὡς κοινωνικὸν περιβάλλον τῆς διαγωγῆς τῶν ἀτόμων, τὰ ὅποια ἔπρεπε βεβαίως νὰ ἐνδιαφέρονται διὰ τὰ ἰδιωτικά των ζητήματα, πρὸ πάντων ὅμως διὰ τὴν ἠθικὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς ζωῆς, ἣ ὅποια ἐξησφάλιζε μέσῳ τῶν ἀστικῶν τῆς συνθηκῶν τὴν ἀξιοπρέπειαν τῆς προσωπικῆς ὑπάρξεως: «*Ἀγαπητὸν μὲν γὰρ καὶ ἐνὶ μόνῳ, κάλλιον δὲ καὶ θεϊότερον ἔθνει καὶ πόλεσιν*»¹. Ἡ ἐννοια τῆς «ἐντελεχείας» ἀνεπτύχθη ὡς ἐκ τούτου ἰδίως τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀριστοτέλης ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἀνορθωτικῆς πολιτικῆς τοῦ τεταγμένου «ἐπὶ τὴν παρασκευὴν τοῦ πολέμου» καὶ «τὴν διοίκησιν τῶν χρημάτων» παλαιοῦ συμφοιτητοῦ του εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Λυκούργου² ἐθεώρει ὡς πρώτην ἠθικὴν ὑποχρέωσιν τὴν ἀτομικὴν συμβολὴν εἰς τὴν ἀνάσυγκρότησιν τοῦ πολιτικοῦ κράτους. Ἀργότερον ὅμως καὶ ὅσον κατέρρεεν ἡ ἐλπίς αὐτή, ἐξεθείασεν ὡς κεντρικὴν ἐπιδίωξιν τῆς ὑπάρξεως τὴν προσωπικὴν εὐδαιμονίαν ἐντὸς τῆς πόλεως, ἣ ὅποια ὤφειλεν ὡς διοικητικὸν ἴδρυμα νὰ προσφέρῃ τοὺς ἐξωτερικοὺς ὄρους διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν κοινωνικῶν σχέσεων καὶ τοῦ θεωρητικοῦ βίου³.

Λόγῳ τῶν πρὸς τὴν Μακεδονικὴν αὐλὴν ἐπαγγελματικῶν σχέσεων τοῦ ἱατροῦ πατρός του καὶ τῆς διπλωματικῆς συνεργασίας τοῦ φίλου του Ἑρμείου, κυβερνήτου τῆς Αἰολικῆς πόλεως Ἀταρνέως, εἰς τὴν ὁποίαν κατέφυγε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πλάτωνος, ὁ Ἀριστοτέλης ἐκλήθη ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας εἰς τὴν Πέλλαν, διὰ νὰ διδάξῃ τὸν μέλλοντα ἡγέτην τῆς Ἑλλάδος. Πρὸς χάριν του συνέγραψεν ὑπομνήματα περὶ τῶν πολιτευμάτων 158 αὐτονόμων Ἑλληνικῶν κρατῶν, διὰ νὰ τοῦ παράσχῃ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ ἐβάσιζε τὴν πολιτικὴν ἀνόρθωσιν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐν τούτοις παρέβλεψε

1. Ἠθικῶν Νικομαχείων Α' 1 (p. 1094 b 9/10).

2. (Ψευδο-)Πλουτάρχου, Βίων τῶν δέκα ῥητόρων (Ζ' Λυκούργου 841 B - C).

3. «*Διὲ δ' οὐ μόνον ἡμετέρη, ἀλλὰ καὶ δέναντιν ἐπάρχειν, καθ' ἣν ἔσται πρακτικότερη*» (Πολιτικῶν Η' 3, p. 1325 b 12 - 14), «*Δεήσει δὲ καὶ τῆς ἐκτὸς εὐημερίας ἀνθρώπων ὄντι οὐ γὰρ αὐτάρκης ἡ φύσις πρὸς τὸ θεωρεῖν*». (Ἠθικῶν Νικομαχείων Κ' 9, p. 1178 b 33 - 34. Πρβλ. Α' 8, p. 1098 b 13, 1099 a 26. 9, p. 1099 a 31/32. 11, p. 1101 a 15, Α' 7, p. 1123 b 17, 20/21. 9, p. 1125 a 27, Η' 14 p. 1153 b 18).

τὴν φροντίδα τοῦ διδασκάλου, διὰ τὴν ἐπεκτείνῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸν πολιτικῶς ἀδιαφοροποίητον χῶρον τῆς Ἀνατολῆς, ἐντὸς τοῦ ὁποίου δὲν ὑπῆρχε θέσις διὰ τὴν προσωπικὴν στάσιν. Διὰ τῆς οἰκουμενικῆς του σταδιοδρομίας παρουσίασε ταυτοχρόνως τὴν σχετικότητα τοῦ ἄλλοτε αὐτοδυνάμου ἀστικοῦ πλαισίου τῆς ζωῆς, τὸ ὁποῖον μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἐπρόκειτο νὰ χάσῃ τὴν οἰκονομικὴν του αὐτοτέλειαν καὶ τὴν κοινωνικὴν του ἰσορροπίαν, διὰ τὴν ἐξαρτηθῆ ἀκόμη περισσότερο ἐκ τῆς δημαγωγίας καὶ (ὅσον μετετίθετο τὸ ἐμπορικὸν κέντρον τοῦ κόσμου πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν Ἀντιόχειαν) ἐκ τῆς ἐλεημοσύνης τῶν Πτολεμαίων καὶ τῶν Σελευκιδῶν. Ἐνώπιον τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς καταστροφῆς ὁ Ἀριστοτέλης ἀντέδρασε διὰ τῆς ἐπιδεικτικῆς περιφρονήσεως τοῦ φοβεροῦ ἀνοίγματος τῆς Ἑλλάδος πρὸς ἀνατολὰς ἰδίως μετὰ τὸν φόνον τοῦ ἀνεψιοῦ καὶ μαθητοῦ του ἱστορικοῦ Καλλισθένους κατὰ διαταγὴν τοῦ ἐπιδόξου κοσμοκράτορος. Πολὺ περισσότερο τῆς προσωπικῆς αὐτῆς πικρίας τὸν ἐθορύβησεν ἐν τούτοις ἡ συντελουμένη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἠθικὴ ἀποσύνθεσις τοῦ ἰδρύματος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου συνετελέσθη, ὅ,τι σημαντικώτερον εἶχε νὰ ἐπιδειξῆ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ὁ ἱστορικὸς κόσμος. Ἡ πρακτικὴ του φιλοσοφία, «ἦν δίκαιόν ἐστι προσαγορεύειν πολιτικὴν»¹, ἀποτελεῖ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς τὸ κύκνειον ἄσμα τῆς Ἑλληνικῆς πύξεως.

Διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἀδιστάκτων καὶ τῶν ἀσυδότην ὑπὸ τὴν κάλυψιν τῆς ξένης στρατιωτικῆς δυνάμεως τὸ πολιτικὸν κράτος ἔπαυσε εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς φιλοσοφικῆς ὀριμότητος τοῦ Ἀριστοτέλους νὰ ζητῆ τὴν ἔγκρισιν τῆς κοινῆς γνώμης καὶ νὰ δικαιολογῇ τὴν ἐπιβλητικὴν του πρόθεσιν διὰ τῆς ἐξυπηρετήσεως τῶν πολλῶν καὶ προέβαλεν ὡς περίοπτος χῶρος διὰ τὸν ἀνταγωνισμόν τῶν καταφρονητῶν τῆς δημοτικῆς θελήσεως. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐδημιούργησε μίαν τόσον ἐντονωτέραν ἀβεβαιότητα ὡς πρὸς τὴν διάθεσιν καὶ τὴν κατεύθυνσιν του, ὅσον περισσότερο ἐνίσχυε τὴν θέσιν του διὰ τῆς ἄρσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Ὅσον ὅμως ἔπαυε νὰ εἶναι τὸ προσκῆνιον τῶν κοινωνικῶν φροντίδων καὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν γενικῶν ἐπὶ τῶν ἰδιωτικῶν συμφερόντων, διὰ τὴν ἐμφανισθῆ ὡς στίβος τῆς διαμάχης τῶν ἀντικοινωνικῶν στοιχείων, τόσον κατεδίκαζεν ἐμπράκτως τὴν ἠθοπλαστικὴν του ἀποστολήν. Καθ' ὃν χρόνον καθίστατο διαφθορεῖον τοῦ πολιτικοῦ ἥθους, ἡ ἐπιβεβλημένη συμπεριφορὰ ἐντὸς τῆς ἀστικῆς κοινότητος προέβαλλεν ὡς ἰδιωτικὸν μέλημα καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὡς πρόβλημα θεωρητικῆς φύσεως. Ἡ ἐξέτασις αὐτῆ τοῦ πρακτικοῦ βίου δὲν ἀπέβλεπεν εἰς τὴν συμμετοχὴν τῶν πολιτῶν εἰς τὴν ἐξουσίαν, εἰς τὴν ἀγωγὴν τῆς διοικητικῆς τῶν εὐθύνης καὶ ἀρμοδιότητος, ὅπως κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Σοφιστῶν καὶ τοῦ Πλάτωνος, ἀλλ' εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ τρόπου καὶ τοῦ σκοποῦ τῶν

1. Τέχνης ῥητορικῆς Α' 2 (ρ. 1356 a 26/27).

κοινωνικῶν σχέσεων ἀνεξαρτήτως τῶν κυβερνητικῶν διατάξεων.

Ὑπὸ τοὺς ὅρους αὐτοὺς ὁ Ἀριστοτέλης ὠδηγήθη — ὅσον περισσότερο ὁ ἀστικός βίος ἔχανε τὴν κρατικήν του κατοχύρωσιν καὶ διέλυε τὸν ἠθικὸν του σύνδεσμον πρὸς τὸ ὑπερατομικὸν μέγεθος τῆς πόλεως — εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας ἀγαθῆς σχέσεως τῶν πολιτῶν μεταξὺ των¹. Τὴν μεταπολιτικὴν αὐτὴν δικαιοσύνην ἐχαρακτήρισε τόσον διὰ τοῦ σχετικοῦ, ἀλλ' ἀπολεσθέντος φιλοσοφικοῦ τοῦ ἔργου², ὅσον καὶ εἰς τὸ Ε' βιβλίον τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων», ὡς «κρατίστην τῶν ἀρετῶν», ἐνώπιον τῆς ὁποίας «οὐθ' ἔσπερος οὐθ' ἐῶς οὕτω θαυμαστός»³. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς τὸ δίκαιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε κατὰ τὴν δημοτικὴν παράδοσιν «συλλήβδην πᾶς ἀρετή»⁴ ἀπετέλει τὸν συνεκτικὸν δεσμὸν τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία δὲν εἶχε μόνον ἀξιολογικὴν, ἀλλὰ καὶ φυσικὴν προτεραιότητα ἐναντι τῶν μελῶν της: «Πρότερον δὴ τῇ φύσει πόλις ἢ οἰκία καὶ ἕκαστος ἡμῶν ἐστίν· τὸ γὰρ ὄλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους· ἀφαιρουμένου γὰρ τοῦ ὄλου οὐκ ἔσται πούς οὐδὲ χεῖρ»⁵.

Ἐὰν ἡ ὀργανικὴ σύνθεσις τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἀστικὴν της μορφήν ἦτο ἡ προϋπόθεσις τῆς ἀτομικῆς των ὑπάρξεως, ἡ δικαιοσύνη ἀπετέλει ὡς «πολιτικῆς κοινωνίας τάξις»⁶ τὴν ἐγγύησιν τοῦ προσωπικοῦ βίου, ἐκφράσεις τοῦ ὁποίου ἦσαν τὰ πολιτιστικὰ ἐπιτεύγματα. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ κοινωνικὴ βία τῆς πόλεως — ἀπαραίτητος ὅρος διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἀτομικοῦ προορισμοῦ εἰς τὴν ζωὴν — ἦτο ἡ αἰτία τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς τοῦ βιολογικοῦ κόσμου καὶ ἀντιθέτως ἡ ἀνατροπὴ της, ὡς ἄκρως μάλιστα συνέβαινε διὰ τῆς πολεμικῆς βίας, ὁ λόγος τοῦ ὑποβιβασμοῦ του εἰς τὴν τελευταίαν βαθμίδα τῆς ζωϊκῆς ἀγριότητος: «Ὡσπερ γὰρ καὶ τελεωθὲν βέλτιστον τῶν ζώων ἄνθρωπός ἐστιν, οὕτω καὶ χωρισθὲν νόμου καὶ δίκης χεῖριστον πάντων. χαλεπωτάτη γὰρ ἀδικία ἔχουσα δπλα»⁷. Εἰς τί ὅμως συνίστατο ἡ δικαιοσύνη; Διὰ τῆς ἀπαντήσεώς του, ἡ ὁποία παρουσίαζε τὴν γενικὴν ἀντίληψιν, ὁ Ἀριστοτέλης ἐκορύφωσε θεωρητικῶς τὴν πολιτικὴν κίνησιν τῆς Ἑλλάδος, ἀφ' ὅτου ἐδημιουργήθη μεσαία τάξις εἰς τὴν Ἰωνίαν: «Δίκαιόν φασιν εἶναι τὸ κοινῇ συμφέρον»⁸.

1. «Καὶ ὁ νόμος... ἐγγνητῆς ἀλλήλοις τῶν δικαίων, ἀλλ' οὐχ οἷος ποιεῖν ἀγαθοῦς καὶ δικαίους τοὺς πολίτας» (Πολιτικῶν Γ' 9, p. 1280 b 10 - 12).

2. Ἴδε P. M o r a u x, A la recherche de l'Aristote perdu, Le dialogue «Sur la Justice», Louvain - Paris 1957, σ. 48.

3. Ἠθικῶν Νικομαχείων Ε' 3 (p. 1129 b 28/29).

4. Ἠθικῶν Νικομαχείων Ε' 3 (p. 1129 b 30).

5. Πολιτικῶν Α' 2 (p. 1253 a 19 - 21).

6. Πολιτικῶν Α' 2 (p. 1253 a 38).

7. Πολιτικῶν Α' 2 (p. 1253 a 31 - 34).

8. Ἠθικῶν Νικομαχείων Θ' 11 (p. 1160 a 13)14).

Ἐξ ὅτου ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων ἐντὸς τῆς Ἑλληνικῆς πόλεως στηρίζεται εἰς τὴν γενικὴν αἴσθησιν καὶ κρίσιν, ὅ,τι ἐχαρακτήριζε τὴν κοινωνικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν στάσιν, προϋπέθετε τὸν πολιτικὸν διακανονισμόν τῶν ἠθικῶν σχέσεων: «Πολιτικὸν γὰρ ὁ ἄνθρωπος καὶ συζῆν πεφυκός»¹. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ δικαιοσύνη ἀπετέλεσε τὴν συνισταμένην ὅλων τῶν πρακτικῶν ἐνεργειῶν ἐντὸς τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Ἐπρόκειτο βασικῶς περὶ μιᾶς συμβάσεως, ἡ ὁποία συνέθετε τὰ ἔργα τῶν πολιτῶν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ συντελεσθοῦν, χωρὶς νὰ συγκρούωνται μεταξύ των. Ἦτο μὲ ἄλλους λόγους ἡ δημοσία διάστασις (ἢ δὲ δικαιοσύνη πολιτικόν)² καὶ κατὰ συνέπειαν ὁ γενικὸς τρόπος παρουσιάσεως τῶν ἰδιαιτέρων χαρακτήρων τῆς ἀτομικῆς ὑπάρξεως: «Κοινωνικὴν γὰρ ἀρετὴν εἶναι φάμεν τὴν δικαιοσύνην, ἢ πάσας ἀναγκαῖον ἀκολουθεῖν»³.

Ἐὰν ὁμοίως ἡ ἀστικὴ αὐτὴ συνθήκη ἐπέτρεπε τὴν αὐτοκατάφασιν τοῦ προσωπικοῦ βίου, ἔπρεπε πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ καταδικάζῃ τὴν ἐκκεντρικὴν διάθεσιν. Ὁφείλε νὰ ἐλέγχῃ τὰ γενικὰ θέματα ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦ κοινῆς συμφέροντος καὶ νὰ τὰ παρουσιάσῃ ὡς ὑποχρεώσεις ἢ ὡς δικαιώματα ἐξ ἴσου: ὡς πρὸς μίαν ἀντικειμενικὴν δεοντολογίαν καὶ ὡς πρὸς τὰ ὑποκειμενικὰ δεδομένα τῆς πράξεως: «Εἰ οὖν τὸ ἄδικον ἄνισον, τὸ δίκαιον ἴσον... ἀνάγκη τοίνυν τὸ δίκαιον μέσον τε καὶ ἴσον εἶναι καὶ πρὸς τι καὶ τισίν»⁴. Ὡς ἐκ τούτου οἱ ἄνθρωποι, ὅπου δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ διαιρέσουν ἰδιωτικῶς τὴν ὑπόθεσιν των, ἀναθέτουν τὴν διχοτόμησιν εἰς ἓνα ἐγγυητὴν τῆς ἰσότητος, ἡ ὁποία εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ὀνομάζεται «δίκαιον, ὅτι δίχα ἐστίν, ὡσπερ ἂν εἴ τις εἴποι δίχαιον»⁵. Πρὸ παντὸς ἄλλου ἔπρεπεν ἐπομένως νὰ διακρίνη τὸν διαιτητὴν αὐτὸν τῆς συμπεριφορᾶς, τὸν «διχαστὴν»⁶ τοῦ γενικοῦ θέματος, ἡ ἀμεροληψία, τὸ χρέος τοῦ διαχωρισμοῦ τῆς ἀμφισβητουμένης ἀξίας εἰς δύο ἴσα τμήματα: «Καὶ ζητοῦσι δικαστὴν μέσον καὶ καλοῦσιν ἔνιοι μεσιδίους, ὡς ἐὰν τοῦ μέσου τύχωσι, τοῦ δικαίου τευξόμενοι»⁷.

Ὅ,τι ἔπραττεν εἰς τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν ὁ ἐκάστοτε κριτὴς τοῦ δικαίου, ἦτο ἡ ἐφαρμογὴ τῆς νομικῆς διατάξεως, ἡ ὁποία, ὅπου «οἱ μὴ κεκτημένοι πλήθος οὐσίας»⁸, οἱ «μέσοι πολῖται»⁹, κατέστησαν «κύριοι τῆς

1. Ἠθικῶν Νικομαχείων Γ' 9 (p. 1169 b 18/19). Πρβλ. Ἠθικῶν Εὐδημίων Η' 10 (p. 1242 a 8/9).

2. Πολιτικῶν Α' 2 (p. 1253 a 37).

3. Πολιτικῶν Γ' 13 (p. 1283 a 38 - 40).

4. Ἠθικῶν Νικομαχείων Ε' 6 (p. 1131 a 12 - 16).

5. Ἠθικῶν Νικομαχείων Ε' 7 (p. 1132 a 31/32).

6. Ἠθικῶν Νικομαχείων Ε' 7 (p. 1132 a 32).

7. Ἠθικῶν Νικομαχείων Ε' 7 (p. 1132 a 22 - 24).

8. Πολιτικῶν Γ' 8 (p. 1279 b 19).

9. Πολιτικῶν Δ' 3 (p. 1289 b 31), 11 (p. 1295 b 3, 1296 a 5), Ἠθικῶν Νικομαχείων Δ' 8 (p. 1124 b 20).

ἀρχῆς)¹, κατωχύρωσε τὴν μεσότητα ἐναντίον τῶν προνομιακῶν ἀξιώσεων: «*Λῆλον ὅτι τὸ δίκαιον ζητοῦντες τὸ μέσον ζητοῦσιν. ὁ γὰρ νόμος τὸ μέσον*»². Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ δημοκρατία ἐτάχθη ἐναντίον τῶν κεντροφύγων δυνάμεων καὶ ὑπὲρ τοῦ ἀρμόζοντος εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν γενικῶς. Ἐὰν ἡ Ἑλλάς ἐχαρακτηρίσθη διὰ τὴν ἀνθρωπιστικὴν τῆς κατεύθυνσιν, τοῦτο συνέβη, διότι ἐπέτυχε νὰ ὑπερνικήσῃ τὰ διασπαστικὰ στοιχεῖα τῆς ἀστικῆς διαγωγῆς καὶ νὰ φθάσῃ ἐναντίον τῶν συμβατικῶν ἀξιώσεων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς παρουσίας εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀνθρώπου. «Ὅ,τι ὀνομάζεται «ἀνθρωπισμός», δὲν ὑπῆρξε μία θεωρητικὴ, ἀλλ' ἀρχικῶς καὶ κατὰ βάσιν μία πολιτικὴ κατάκτησις τοῦ ἀγῶνος διὰ τὸ δίκαιον, ἡ ἱστορία τῆς ἐξελιξέως τοῦ ὁποίου θὰ συνέπιπτε κατὰ τὸν Lesky πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος»³.

Ἐφ' ὅσον εἰς τὴν ἀπονομὴν τοῦ δικαίου πρωτεύοντα ρόλον δὲν παίζουν οἱ ἀντίδικοι, ἀλλ' ὁ ἐξ ἐπαγγέλματος ἐπιμελητὴς τοῦ πρέποντος καὶ ἡ κρατικὴ θέλησις εἰς τὴν νομικὴν τῆς διατύπωσιν, ἦτο ζήτημα, ἐὰν ἡ δικαιοσύνη ἀποτελῇ γνῶρισμα τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος. Ὅπου ἀντιθέτως δὲν ἴσχυεν ἀναγκαστικῶς, ἀλλ' ἐξ ἰδίας θελήσεως, προέβαλλεν ὡς «τελεία ἀρετὴ»⁴, διότι δὲν ἀπέβλεπεν οὐσιαστικῶς εἰς τὸ συμφέρον τοῦ πράττοντος, ὁ ὁποῖος ἦτο δίκαιος, μόνον ἐφ' ὅσον ἐσέβετο τὴν ξένην ὑπόθεσιν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐχαρακτήρισεν ὡς ἐκ τούτου τὴν δικαιοσύνην «ἀλλότριον ἀγαθόν... ὅτι πρὸς ἕτερόν ἐστιν»⁵.

Ἡ ἀξιολογικὴ αὐτὴ μετάθεσις τῆς βαρύτητος ἐκ τοῦ Ἐγὼ πρὸς τὸ Σὺ ἀποτελεῖ ὀρόσημον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος. Ἐκτοτε ὁ ἱστορικὸς κόσμος παιδαγωγεῖται, διὰ νὰ ἐννοήσῃ ὡς ὑψίστην κοινωνικὴν ἀρετὴν τὴν ἀγάπην. Ἐὰν ἔπρεπε νὰ ἰσχύῃ ὡς ἠθικὴ ἐνέργεια, ἡ δικαιοσύνη ὤφειλε νὰ ὑποτάσῃ ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος ἔπραττεν, εἰς ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος ἐδέχετο τὴν πρᾶξιν. Δεδομένου ὅμως, ὅτι ὁ ἐνάρετος βίος, ἐπειδὴ ἀναφέρεται εἰς τοὺς ἄλλους, εἶναι δυσχερὲς ἔργον — «πολλοὶ γὰρ ἐν μὲν τοῖς οἰκείοις τῇ ἀρετῇ δύνανται χρῆσθαι, ἐν δὲ τοῖς πρὸς ἕτερον ἀδυνατοῦσιν»⁶ —, συνάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἀπὸ πλευρᾶς πολιτικῆς σκοπιμότητος ἢ ἐκ προθέσεως δικαιοσύνη «οὐ μέρος ἀρετῆς, ἀλλ' ὅλη ἀρετὴ ἐστίν, οὐδ' ἢ ἐναντία ἀδικία μέρος κακίας, ἀλλ' ὅλη κακία»⁷. Ἡ δυνατότης τῆς αὐθυπερβάσεως εἶναι κατὰ ταῦτα ἡ κυρία

1. Πολιτικῶν Δ' 4 (p. 1290 b 18/19).

2. Πολιτικῶν Γ' 16 (p. 1287 b 3/4).

3. Ἴδε A. Lesky, *Der Kampf um die Rechtsidee im griechischen Denken*, Athen 1968, σ. 6.

4. Ἠθικῶν Νικομαχείων Ε' 3 (p. 1129 b 30/31).

5. Ἠθικῶν Νικομαχείων Ε' 3 (p. 1130 a 3/4).

6. Ἠθικῶν Νικομαχείων Ε' 3 (1129 b 33/34).

7. Ἠθικῶν Νικομαχείων Ε' 3 (p. 1130 a 9/10).

ιδιότης τοῦ ἠθικοῦ χαρακτήρος. Εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων χάριν ἐκείνων ἐγκείται τὸ μέγεθος τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς.

Ἦδη ὅμως τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἔκαμεν ἐκκλησίαν πρὸς τὸν ἀλτροῦισμόν, μαρτυρεῖ, ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς δικαιοσύνης εἶχε παύσει νὰ ἔχη μόνον κρατικὴν σημασίαν, διὰ νὰ ἐξαρτηθῇ ὡς πρὸς τὴν ἐπιβαλλομένην κοινωνικὴν του λύσιν ἐκ τῆς προσωπικῆς σχέσεως τῶν ἀνθρώπων μεταξύ των ἀνεξαρτήτως τῶν πολιτικῶς ἰσχυόντων. Τὸ πρᾶγμα εἶναι θεμελιῶδες, διότι παρουσιάζει μίαν φῆξιν εἰς τὴν συνάρτησιν τῶν πολιτῶν καὶ τοῦ Κράτους καὶ μάλιστα τὸ ἦθος ὡς αὐτοῦσιον ἀτομικὸν ζήτημα ἐντὸς βεβαίως τῆς πόλεως διάφορον ὅμως τῶν νομοθετικῶν της διατάξεων.

Ἡ πολιτικὴ κατάσταση, ἐκ τῆς ὁποίας προέκυψεν ὁ πρακτικὸς βίος ὡς ἰδιαιτέρον φιλοσοφικὸν θέμα, σχετίζεται ἀμέσως πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν κρίσιν καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἀνατροπὴν τῆς «νομιζομένης πολιτείας»¹, τοῦ ἐπὶ τῇ βάσει νόμων κυβερνωμένου Κράτους. Ἠθικὴ καὶ Πολιτικὴ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συμπέσουν, μόνον ἐφ' ὅσον ἡ διοικητικὴ ἐξουσία ἐκάλυπτε τὴν γενικὴν ἀνάγκην. Ἐὰν ὁ Ἀριστοτέλης ταυτίζῃ τὰ δύο μεγέθη, ἐννοεῖ διὰ τοῦ δευτέρου τὴν ἀστικὴν διαγωγὴν γενικῶς, ὅχι τὸν τρόπον τῆς διακυβερνήσεως οὔτε τὴν νομιμοφροσύνην. Ἀφ' ὅτου ὁ νόμος ἔπαυσε νὰ ἐξασφαλίζῃ ἐκ τῆς αὐθαιρεσίας τὴν κοινωνικὴν ὑπαρξιν, ἐδημιουργήθη μεταξύ ἀρχῆς καὶ ἀρχομένων μία τόσον μεγαλυτέρα ἔντασις σχέσεων, ὅσον ἐβιάζετο ἡ πολιτικὴ κατοχύρωσις τῆς ζωῆς. Τόσον ἡ συλλογικὴ στάσις ἐναντι τῆς διοικήσεως, ὅσον καὶ ἡ κρατικὴ κηδεμονία τῶν ἀστῶν ἔχασαν διὰ τοῦ γεγονότος αὐτοῦ τὴν ἠθικὴν των ἀξίαν. Εἰς τὴν διάστασιν διὰ τοῦτο τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ δημόσιον περιβάλλον ἐτοποθετήθη τὸ πρόβλημα τῆς ὀρθῆς συμπεριφορᾶς, ὅπως τὸ ἔθεσε διὰ τῆς ἀπορρίψεως τοῦ ἐνεργοῦ πολιτικοῦ βίου (καὶ κατ' ἐπέκτασιν τῆς κοινωνικῆς πράξεως χάριν τῆς καταφυγῆς εἰς τὸν ἀπρόσιτον χῶρον τοῦ πνεύματος) ἡ μεταγενεστέρα Ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ διὰ τῆς ὑπερνικήσεως τοῦ ἀναχωρητισμοῦ αὐτοῦ χάριν τοῦ παρόντος καὶ πολιτικῶς ἀκαλύπτου ἐνδεοῦς προσώπου ὁ Χριστιανισμός. Ἡ ἀρχὴ καὶ τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας αὐτῆς ἐξελίξεως παρουσιάζεται εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια».

Ἐὰν ὁ Ἀριστοτέλης ἐτόνισεν, ὅτι ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος δὲν ἀποβλέπει διὰ τῆς πράξεώς του εἰς τὸ ἀτομικὸν του συμφέρον, ἀλλὰ κυρίως εἰς ἐκεῖνον, πρὸς τὸν ὁποῖον σχετίζεται — «ἀριστος δ' οὐχ ὁ πρὸς αὐτὸν τῇ ἀρετῇ, ἀλλὰ πρὸς ἕτερον χρώμενος»²—, ἐπεχείρησε τὰ πρῶτα θεωρητικὰ βήματα τοῦ ἱστορικοῦ πνεύματος πρὸς τὴν κοινωνικὴν ἀξίωσιν τῆς φιλαλληλίας. Ὅσοι φροντίζουν ἐπισήμως διὰ τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων τῆς ἀστικῆς κοι-

1. Πολιτικῶν Δ' 8 (p. 1293 b 22).

2. Ἠθικῶν Νικομαχείων Ε' 3 (p. 1130 a 7/8).

νωνίας, δὲν ἀποδίδουν κατὰ τὴν γνώμην του τόσῃν σημασίαν εἰς τὴν νομικὴν διευθέτησιν τῶν δημοσίων σχέσεων, ἀλλ' εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλίας μεταξὺ τῶν πολιτῶν, ὥστε νὰ φαίνωνται «περὶ αὐτὴν σπουδάζειν ἢ τὴν δικαιοσύνην»¹. Θὰ ἦτο μάλιστα δυνατὸν νὰ λεχθῆ, ὅτι διὰ τῆς πολιτικῆς ἐξομαλύνσεως τῶν κοινωνικῶν διαφορῶν δημιουργοῦνται μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι προηγουμένως ἦσαν ἀντίδικοι, φιλικοὶ δεσμοί: «Τῆς γὰρ πολιτικῆς ἔργον εἶναι δοκεῖ μάλιστα ποιῆσαι φιλίαν»². Ἀσφαλῶς ἡ πολιτικὴ ἀρχὴ ἐπιβάλλει, ἐὰν ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ καλὸν τοῦ συνόλου, τὴν δικαίαν λύσιν τῶν ἀστικῶν ζητημάτων, ὥστε τὰ δύο γεγονότα νὰ ἔχουν περίπου τὴν ἴδιαν σημασίαν: «Ἡ ταῦτὸν ἄρα ἢ ἐγγύς τι ἢ δικαιοσύνη καὶ ἢ φιλία»³. Ὅταν διὰ τοῦτο οἱ ἄνθρωποι διάκεινται φιλικῶς μεταξὺ των, ἡ ἐπιβολὴ τοῦ δικαίου καθίσταται περιττή, ἐνῶ τὸ ἀντίστροφον θὰ κατέστρεφε τὸν πυρῆνα τῆς πολιτικῆς συνοχῆς: «Φίλων μὲν ὄντων οὐδὲν δεῖ δικαιοσύνης, δίκαιοι δ' ὄντες προσδέονται φιλίας καὶ τῶν δικαίων τὸ μάλιστα φιλικὸν εἶναι δοκεῖ»⁴.

Διὰ νὰ θεωρηθῆ λοιπὸν ἡ φιλικὴ διάθεσις ὡς ἐσωτερικὴ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου νὰ τεθῆ διὰ τῆς πράξεώς του εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν συμπολιτῶν του — ἢ ἐξ ἐλευθέρας προθέσεως προσφορὰ τοῦ προσώπου εἰς τὸ πρόσωπον ὡς ἀνωτάτη ἐκφρασις τῆς ἀστικῆς διαγωγῆς—, ἔπρεπε προηγουμένως νὰ ἔχη καταστραφῆ τὸ κῦρος τοῦ πολιτικοῦ κράτους καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ περιωπὴ τοῦ νόμου, πρὸ πάντων ὅμως νὰ ἔχη μετατεθῆ τὸ ἠθικὸν πρόβλημα ἐκ τοῦ δημοσίου χώρου εἰς τὴν ἰδιωτικὴν σφαῖραν, ἐκ τοῦ ἀπροσώπου συλλογικοῦ ἰδεώδους εἰς τὸν συγκεκριμένον ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἐνεφανίσθη, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἀνετράπη τὸ πολιτικὸν δίκαιον, ὡς ἄξιος βοηθείας. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ Ἀριστοτέλης ὁμιλεῖ περὶ «ἐλέου»⁵, δὲν περιορίζεται ὅμως εἰς τὸν οἶκτον, ἀλλ' ἀνάγει τὴν συμπάθειαν αὐτὴν εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ἀφοσιώσεως τοῦ ἐνὸς ἀνθρώπου εἰς τὸν ἄλλον, ὄχι διότι τὸ καθορίζει μίαν ἐξωτερικὴν ἀνάγκη οὔτε διὰ νὰ τονισθῆ ἐμπράκτως ἡ ἀνωτερότης τοῦ ἄρωγοῦ, ἀλλὰ διὰ τὸ «φιλάνθρωπον»⁶. Ἀντὶ νὰ βασίση τὸ ἦθος εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν μιᾶς γενικῆς διατάξεως καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ δημιουργήσῃ μίαν κατηγορικὴν ἠθικὴν, προσφέρει πρῶτος αὐτὸς τὴν προτεραιότητα εἰς τὸ δεύτερον πρόσωπον. Ὁ ἠθικὸς δεσμὸς δὲν λέγεται πολιτικὴ οὔτε κατ' ἐπέκτασιν (ὅ,τι συνέβη ἀργότερον διὰ τοῦ Kant εἰς τὴν Πρωσσίαν) λογικὴ ἐπιταγή, ἀλλὰ «φιλία». Δὲν πρόκειται περὶ μιᾶς κρατικῆς ἢ διανοητικῆς ὑποθέσεως, ἀλλὰ περὶ

1. Ἠθικῶν Νικομαχείων Θ' 1 (p. 1155 a 23/24).

2. Ἠθικῶν Εὐδημίων Η' 1 (p. 1234 b 22/23).

3. Ἠθικῶν Εὐδημίων Η' 1 (p. 1234 b 31),

4. Ἠθικῶν Νικομαχείων Θ' 1 (p. 1155 a 26 - 28).

5. Περὶ ποιητικῆς 6 (p. 1449 b 27).

6. Περὶ ποιητικῆς 13 (p. 1452 b 38. Πρβλ. p. 1453 a 2/3. 18, p. 1456 a 21).

τῆς ἐσωτερικῆς προσφορᾶς ὀλοκλήρου τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν ἄλλον ἄνθρωπον. "Ὅ,τι κυρίως ἔχει σημασίαν, εἶναι ὅτι τὸ Σὺ τοποθετεῖται εἰς τὸ ὕψος τοῦ Ἐγώ : «Πρὸς δὲ τὸν φίλον ἔχειν ὡσπερ πρὸς ἑαυτόν»¹. Τότε μόνον ἡ πρᾶξις ἀποκτᾶ τὸ πλήρες ἠθικόν της νόημα, ὅταν δὲν συντελεῖται χάριν ἐκείνου, ὁ ὁποῖος τὴν ἐπιχειρεῖ, ἀλλὰ πρὸς ὄφελος αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος τὴν προκαλεῖ καὶ τὴν δικαιολογεῖ διὰ τῆς ὑπάρξεώς του : «Οἱ δὲ βουλόμενοι τὰγαθὰ τοῖς φίλοις ἐκείνων ἔνεκα μάλιστα φίλοι»². Ἐδῶ εὐρίσκεται ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον, ὅσοι ἔχουν καὶ ἀποδεικνύουν ἐμπράκτως φιλικὰ αἰσθήματα διὰ τοὺς ἄνθρώπους, χαίρουν γενικῆς ἐκτιμήσεως : «Ὅθεν τοὺς φιλανθρώπους ἐπαινοῦμεν»³. Ἡ κοινωνικὴ αὐτὴ ἀναγνώρισις βασίζεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι διὰ τῆς στάσεως, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ — ἀντὶ τῆς νομικῆς ὑποχρεώσεως — ἡ φιλικὴ διάθεσις, προσφέρεται ἀνιδιοτελῶς μία ἐκδούλευσις, ἡ ὁποία οὔτε ἀναλαμβάνεται οὔτε ὀρίζεται ὑπὸ τῆς πολιτείας : «Φίλου γὰρ ἀγαθοῦ εἶναι τὸ ἐπαρκεῖν τοῖς ἐνδεέσιν»⁴. Ἐὰν κατὰ ταῦτα εἰς τὴν νομικὴν σχέσιν ἡ μία πρᾶξις ἰσοφαρίζῃ τὴν ἄλλην καὶ εἰς τὴν κοινωνικὴν συναλλαγὴν ἡ ἐνέργεια προσαρμόζεται γενικῶς εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι δι' ὅσων ἐπραξαν τὴν ἀπαιτοῦν ὡς ἀνταμοιβήν, ἡ προσφορὰ τῆς φιλίας δὲν ἀντισταθμίζεται, ἀλλ' εἶναι πάντοτε ἀνάλογος τῶν δεδομένων : «Τὸ δυνατόν γὰρ ἡ φιλία ἐπιζητεῖ, οὐ τὸ κατ' ἀξίαν»⁵. Ἐφ' ὅσον ἡ φιланθρωπία δὲν καθορίζεται ὑπὸ τοῦ νόμου, δὲν ἀνάγεται εἰς μίαν προηγουμένην συμφωνίαν, ἀλλ' εἰς τὴν ἀγαθὴν πρόθεσιν, ἡ ὁποία τὴν παρουσιάζει ὡς χάρισμα : «Ἡ δ' ἠθικὴ οὐκ ἐπὶ ῥητοῖς, ἀλλ' ὡς φίλω δωρεῖται»⁶. Ὁ φιλάνθρωπος χαρακτήρ τῆς ἐπιβαλλομένης ἀστικῆς συμπεριφορᾶς ἦτο φυσικὸν νὰ τονισθῇ τόσον περισσότερον, ὅσον ὀλιγώτερον ὁ νόμος περιέσωζε τὴν ἠθικὴν τάξιν. Εἰς μίαν εὐνομουμένην πολιτείαν ἡ γενικὴ διαταγὴ ἀρκεῖ διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς κοινῆς ἀπαιτήσεως, ὥστε νὰ μὴ χρειάζεται, τοῦλάχιστον εἰς τὰ βασικὰ θέματα, ἡ αὐτοθυσία ἐξ ἐσωτερικῆς παρορμήσεως. Ἐντὸς ἐνὸς κράτους δικαίου ἡ προσωπικὴ λύσις τῶν δυσχερειῶν εἰς τὴν σκιάν τῆς πολιτικῆς εὐθύνης μαρτυρεῖ μάλιστα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν ἀναξιοπρέπειαν ἐκείνου, ὁ ὁποῖος πάσχει κατ' οὐσίαν ἐξ ἰδίας ὑπαιτιότητος. Ὅπου ὅμως ἡ εὐεργεσία παρουσιάζεται ἀνεξαρτήτως τῶν κρατικῶν μέτρων ὡς κοινωνικὸν αἶτημα, ἀποδεικνύεται ἡ ἀναξιοπρέπεια τῆς πολιτείας, ἡ ὁποία δὲν θεραπεύει τὴν καθολικὴν ἐνδειαν.

Τὸ γεγονός ἐπομένως, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει μόνον διεπίστωσεν, ὅτι

1. Ἠθικῶν Νικομαχείων Ι' 4 (p. 1166 a 30/31).
2. Ἠθικῶν Νικομαχείων Θ' 4 (p. 1156 b 9/10).
3. Ἠθικῶν Νικομαχείων Θ' 1 (p. 1155 a 20/21).
4. Ἠθικῶν Νικομαχείων Θ' 16 (p. 1163 a 33/34).
5. Ἠθικῶν Νικομαχείων Θ' 16 (p. 1163 b 15).
6. Ἠθικῶν Νικομαχείων Θ' 45 (p. 1162 b 31).

κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ «εὖ πάσχειν οἱ πολλοὶ βούλονται»¹, ἀλλ' ἐπίσης ἐθεώρησε τὴν εὐεργετικὴν διάθεσιν τῶν πολιτῶν μεταξύ των ὡς «ἀναγκαιότατον εἰς τὸν βίον»², ἀποκαλύπτει τὴν ἠθικὴν κρίσιν τοῦ Κράτους καὶ ταυτοχρόνως τὴν ἐτοιμασίαν τοῦ ἤθους νὰ παρουσιάσῃ τὴν ἀνάγκην ὡς ὑποχρέωσιν τῆς ἐνεργητικῆς εὐμενείας. Εἰς τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμια» καὶ «Νικομάχεια» ἐμφανίζονται τὰ πρῶτα δείγματα τῆς ἱστορικῆς προπαρασκευῆς τοῦ κοινωνικοῦ ἀξιώματος, τὸ ὁποῖον ἐπέβαλεν ἐντὸς ὀλίγου «ἀλλήλοις ὀμιλεῖν, ὡς τοὺς μὲν φίλους ἐχθροὺς μὴ ποιῆσαι, τοὺς δ' ἐχθροὺς φίλους ἐργάσασθαι»³. Ὅσον μεγαλύτερα καθίστατο διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ ἀξίωσις τοῦ εὐεργετεῖσθαι, τόσον ἰσχυρότερον ἐνεφανίζετο ἐκτοτε τὸ αἶτημα τοῦ εὐεργετεῖν. Προτοῦ ἡ ἐλπίς μεταβληθῆ χάριν τῆς μεταπολιτικῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ ἠθικοῦ βίου εἰς ὀφειλὴν, ὑπεχρέωσε τὸν Ἀριστοτέλη, καθ' ὃν χρόνον συνετρίβετο ἠθικῶς καὶ διὰ τῆς βίας ἡ δημοτικὴ θέλησις, νὰ ἐναποθέσῃ τὴν ἐλπίδα τῆς πολιτικῆς εὐεργεσίας εἰς ἕνα ὑπεύθυνον καὶ φιλόφρονον ἐπόπτην τοῦ δημοσίου βίου.

Ἐνῶ εἰς τὰ δεσποτικὰ κράτη ὁ κάτοχος τῆς δυνάμεως «τὸ ἐαυτῷ συμφέρον σκοπεῖ», ὁ βασιλεὺς ἀντιθέτως ἐπιζητεῖ «τὸ τῶν ἀρχομένων»⁴, οἱ ὁποῖοι εὐχαρίστως ὑποτάσσονται εἰς τὴν θέλησίν του διὰ τὴν πρόνοιαν καὶ τὴν ἀσφάλειαν, ὅπως ἀκριβῶς τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας διὰ τὸν ἴδιον λόγον εἰς τὸν ἀρχηγόν της: «Παιρικὴ γὰρ ἀρχὴ βούλεται ἢ βασιλεία εἶναι»⁵. Ἀντὶ νὰ ρυθμίζου τὴν μεταξύ των σχέσιν ὡς ἴσοι πρὸς ἴσους, οἱ μέτοχοι τῆς πόλεως χρειάζονται μίαν νομοθετικὴν αὐθεντίαν, ἡ ὁποία νὰ διέπεται ὑπὸ φιλοφρονῶν αἰσθημάτων ἀπέναντί των, διὰ νὰ εὐημεροῦν, ὅπως τὰ ζῶα τῆς ἀγέλης ὑπὸ τὴν προστατευτικὴν καθοδήγησιν τοῦ ποιμένου: «Ἐφ' ὅσον καὶ τὸ δίκαιον, βασιλεῖ μὲν πρὸς τοὺς βασιλενομένους ἐν ὑπεροχῇ εὐεργεσίας· εὖ γὰρ ποιεῖ τοὺς βασιλενομένους, εἴπερ ἀγαθὸς ὢν ἐπιμελεῖται αὐτῶν, ἢν' εὖ πράττωσιν, ὥσπερ νομεὺς προβάτων»⁶. Ἡ διοικητικὴ αὐτὴ προσωπικότης ἔπρεπε βεβαίως νὰ εἶναι ἀνεκδέχης: «Οὐ γὰρ ἐστὶ βασιλεὺς ὁ μὴ αὐτάρκης καὶ πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς ὑπερέχων· ὁ δὲ τοιοῦτος οὐδενὸς προσδεῖται· τὰ ὠφέλιμα οὖν αὐτῷ μὲν οὐκ ἂν σκοποῖη, τοῖς δ' ἀρχομένοις»⁷. Πρὸ πάντων ὁμοῦς ὤφειλε νὰ συνδέῃ τὸν ὑπέρτατον αὐτὸν ἄνδρα πρὸς τοὺς ὑπηκόους τῆς ἀρχῆς τοῦ ὁ δεσμὸς τῆς φιλίας. Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι ὁ κύριος τοῦ Κράτους θὰ εἶχε πάντοτε ὡς σκοπὸν τῶν ἐνεργειῶν του τὴν ὠφέλειαν τῶν φιλικῶς διαχειμένων ἀπέναντί του.

1. Ἠθικῶν Νικομαχείων Θ' 16 (p. 1163 b 26).

2. Ἠθικῶν Νικομαχείων Θ' 1 (p. 1155 b 4/5).

3. Νεοπυθαγόρειον (Διογένους Λαερτίου, Βίων καὶ γνωμῶν τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων VIII 23).

4. Ἠθικῶν Νικομαχείων Θ' 12 (p. 1160 b 2/3).

5. Ἠθικῶν Νικομαχείων Θ' 12 (p. 1160 b 26/27).

6. Ἠθικῶν Νικομαχείων Θ' 13 (p. 1161 a 10 - 14).

7. Ἠθικῶν Νικομαχείων Θ' 12 (p. 1160 b 3-6).

Ἐὰν λοιπὸν «καλῶς εἴρηται ὅτι ὁ φίλος τῷ φίλῳ βούλεται τὰγαθὰ ἐκείνου ἔνεκα»¹, ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν πολιτῶν ἐπρόκειτο νὰ ἐξασκῆ τὴν ἐξουσίαν ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον πρὸς ἐξυπηρέτησίν των. Ἀσφαλῶς τὰ φιλικὰ αἰσθήματα εἶναι μεγαλύτερα ἔναντι τῶν ἰσχυροτέρων, ὥστε νὰ συμβαίῃ «τὸν ἀμείνω μᾶλλον φιλεῖσθαι ἢ φιλεῖν»². Ἐν ἀντιθέσει ὁμοίως πρὸς τὴν πολιτικὴν δικαιοσύνην, διὰ τῆς ὁποίας ἐπικρατεῖ μεταξύ τῶν συμβαλλομένων ἰσότης, ἐφ' ὅσον εὐρίσκονται κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸν νόμον ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἐπιπέδου, εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ φιλικοῦ συνδέσμου ἡ διαφορὰ δὲν εἶναι κατὰ κύριον λόγον ἀξιολογική, ἀλλ' ὅπωςδήποτε ἀνάλογος τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς δυνάμεως τῶν φίλων: «Ἐστὶ γὰρ ἐν μὲν τοῖς δικαίοις ἴσον πρῶτως τὸ κατ' ἀξίαν, τὸ δὲ κατὰ ποσὸν δευτέρως, ἐν δὲ τῇ φιλίᾳ τὸ μὲν κατὰ ποσὸν πρῶτως, τὸ δὲ κατ' ἀξίαν δευτέρως»³. Κατὰ συνέπειαν ἡ μοναδικὴ διαφορὰ τοῦ βασιλέως ἔναντι τῶν δημοτῶν ἔγκειται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἔχει ἀπέναντί των τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὑπερβάλλῃ τὰ ἰδικὰ των εὐμενῆ αἰσθήματα διὰ τῶν εὐεργετικῶν του μέτρων ὡς διαθέτης τῶν κρατικῶν δυνατοτήτων.

Ἐὰν ὁμοίως ὁ βασιλεύς, ὅπως τὸν ἐξεθείασεν ἐνώπιον τοῦ καταρρέοντος ἠθικῶς πολιτικοῦ βίου ὁ Ἀριστοτέλης, παρέμεινεν οὐσιαστικῶς μία κοινωνικὴ ἀπαίτησις, τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξεν ἐν συνεχείᾳ ἡ θρησκευτικὴ προσδοκία, ἡ ζωὴ κατῴρθωσε πρὸς ἐξουδετέρωσιν τοῦ ἐπισήμου δικαίου, τὸ ὁποῖον ὑπὸ τὸ κράτος τῶν πλουσίων ἀστῶν καὶ τῶν δημαγωγῶν ἐστράφη ἐναντίον τοῦ γενικοῦ συμφέροντος καὶ τῆς ἠθικῆς τάξεως, νὰ ὑπερνικήσῃ τὸν νόμον διὰ τῆς ἐπιεικείας. Ἡ ἐξέλιξις αὕτη, διὰ τῆς ὁποίας ἡ Ἑλλάς ὠδηγήθη δικανικῶς εἰς τὸν θεσμόν τῆς διαιτησίας⁴, ὑπὲρ τοῦ προσώπου καὶ κατὰ τοῦ δόγματος, εὐρῆκεν εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἐναντίον τῆς ἀντιδράσεως τῶν συντηρητικῶν στοιχείων⁵ τὸν φιλοσοφικόν της ἐκπρόσωπον: «Ὁ γὰρ διαιτητῆς τὸ ἐπιεικὲς ὁρᾷ, ὁ δὲ δικαστῆς τὸν νόμον⁶, ἡ δὲ τοῦ ἐπιεικοῦς ἐστὶ κρίσις ὁρθή»⁷. Ἡ εὐθικρισία ἐν προκειμένῳ δὲν ἐσήμαινεν ὅπωςδήποτε, ὅτι κακῶς ἰσχύουν οἱ νόμοι, ἀλλ' ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἐμποδίζουσαν τὸν ἔλεγχον τῆς συμπεριφορᾶς κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰ ψυχολογικὰ καὶ περιστασιακὰ της αἰτία, οὕτως ὥστε ἡ ἀπόφασις τοῦ δικαστοῦ νὰ στηρίζεται ὄχι μόνον εἰς τὴν πολιτικὴν διάταξιν, ἀλλὰ κυρίως ἐπὶ τῶν πραγματικῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς, ὅποτε ἡ κατα-

1. Ἠθικῶν Νικομαχείων Θ' 9 (p. 1159 a 9/10).

2. Ἠθικῶν Νικομαχείων Θ' 8 (p. 1158 b 25).

3. Ἠθικῶν Νικομαχείων Θ' 9 (p. 1158 b 30-33).

4. Ἴδε Δ η μ ο σ θ ἔ ν η, Κατὰ Μειδίου 83, Ἀ ρ ι σ τ ο τ ἔ λ η, Πολιτικῶν Β' 8 (p. 1268 6/7), Δ' 12 (p. 1297 a 6), R. H i r z e l, Themis, Dike und Verwandtes, Leipzig 1907, σ. 121/122.

5. Ἴδε Ξ ε ν ο φ ῶ ν τ α, Κύρου παιδείας I 13, 17, Π λ ά τ ω ν α, Πολιτείας 527 C.

6. Ῥητορικῆς Α' 13 (p. 1374 b 21).

7. Ἠθικῶν Νικομαχείων Ζ' 11 (p. 1143 a 20).